

BARBARA SZORDYKOWSKA

URZĄD GENERAŁA-GUBERNATORA FINLANDII
W ŚWIETLE INSTRUKCJI 1812 ROKU.
Z DZIEJÓW FIŃSKIEGO SYSTEMU POLITYCZNEGO W XIX W.

Badania nad problematyką fińskiego systemu polityczno-administracyjnego w XIX wieku stanowią dla polskiego historyka ciągle wyzwanie karkołomne. Praktycznie dla okresu autonomii fińskiej (1809–1917) nie istnieją w ogóle. W polskiej historiografii temu zagadnieniu poświęcono niewiele uwagi, były to jedynie bardzo zwięzłe spostrzeżenia na marginesie innych badań dotyczących zagadnień ustrojowych Finlandii w okresie współczesnym lub krótkie rozprawy w formie artykułów odnoszących się do kwestii ogólnych, związanych z genezą tworzenia się systemu politycznego Finlandii w pocz. XIX wieku¹. Podstawowe trudności badawcze to nie tylko naturalna bariera w dostępie do niezbędnych materiałów źródłowych, zgromadzonych przecież wyłącznie w Valtion Arkisto (Archiwum Państwowe w Helsinkach), ale także kwestie natury językowej. Większość bowiem potrzebnych do opracowania tematu materiałów była sporządzana w językach obowiązujących u progu XIX wieku w Finlandii, a więc w pierwszym rzędzie szwedzkim, fińskim, francuskim oraz oczywiście rosyjskim, którego rola w politycznym życiu Księstwa Finlandzkiego ogromnie wzrastała z upływem czasu i zmieniającej się sytuacji politycznej Finlandii². Dzisiaj wszakże, w porównaniu z okresem poprzednim, gdy powstawała część pierwsza tego cyklu, poświęconego genezie powstania fińskich instytucji politycznych, a konkretnie genezie powstania Senatu (jednej z najważniejszych instytucji politycznych, fińskich pocz. XIX w.), sytuacja jest nieco łatwiejsza. Polscy czytelnicy otrzymali bowiem interesującą, chociaż naukowo nie w pełni satysfakcjonującą pracę fińskich historyków (opracowanie to ma charakter popularyzatorski i obciążone jest brakiem aparatu naukowego), dotyczącą historii politycznej Finlandii w okresie od 1809 do 1995 roku³. W jej części pierwszej, której autorem jest znany fiński historyk, specjalizujący się od lat w kwestiach systemu politycznego Finlandii u progu autonomii, prof. Osmo Jussila, otrzymujemy wiele informacji na temat ogólnych

¹ K. Ciemniwski, *Zarys ustroju politycznego Finlandii*, Bydgoszcz 1971.

² B. Szordykowska, *Rola języka rosyjskiego w planach unifikacji Finlandii z Rosją na przeł. XIX–XX wieku*, „Przegląd Humanistyczny” 1990, 1.

³ O. Jussila, S. Hentilä, J. Nevakivi, *Historia polityczna Finlandii 1809–1999*, Kraków 2001. Recenzja angielskiej wersji tejże pracy patrz: O. Jussila, S. Hentilä, J. Nevakivi, *From Grand Duchy to a Modern State. A Political History of Finland Since 1809*, London 1999, s. 383, „Zapiski Historyczne”, t. LXVII, R. 2002, z. 2 (B. Szordykowska).

przesłanek tworzenia głównych instytucji politycznych Finlandii i relacji rosyjsko–fińskich w XIX wieku — materiał ten uwzględnia okres od 1809 do 1917 roku, a więc cały okres autonomii fińskiej. Jest jednak znamienne, iż praktycznie w historiografii fińskiej brak jest całościowych opracowań dotyczących poszczególnych dziedzin działalności instytucji politycznych Finlandii, w szczególności zadziwiający jest brak badań nad obrazem całościowym takiej instytucji, jaką było stanowisko generała–gubernatora Finlandii od początków istnienia tej funkcji, a więc od roku 1808 (powołanie na stanowisko generała–gubernatora Finlandii w dniu 1 grudnia 1808 roku Görana Magnusa Sprengtporten⁴). Historiografia fińska podjęła badania nad określonymi reprezentantami generałów–gubernatorów Finlandii, zwłaszcza tych przedstawicieli, których działalność miała wyjątkowe znaczenie w historii Finlandii — niewątpliwie taką postacią był osławiony Mikołaj Bobrikow (1898–1904), znany z antyfińskiego nastawienia, bądź Franciszek Seyn (1909–1917) — jeden z ostatnich reprezentantów administracji rosyjskiej w Finlandii⁵. Monografie poświęcone dwóm wymienionym — Bobrikowowi i Seynowi — są jedynymi tego rodzaju szerszymi opracowaniami, ukazującymi wszakże nie samą instytucję, ale szeroki kontekst politycznych wydarzeń, z którymi działalność wymienionych urzędników była związana⁶. Sygnalizowane prace Polvinena czy Luntinena zajmują już w historiografii fińskiej należne jej ugruntowane miejsce. Próbę odpowiedzi na pytanie: dlaczego historycy fińscy tak niewiele na wskazany temat piszą, a jeśli podejmują takie próby, to są one zazwyczaj prezentacją negatywnych opinii zarówno o samych osobach, jak i instytucji przez nich reprezentowanej, podejmuje Jussila: „pierwsze biografie pisano o tych politykach, którzy cieszyli się złą sławą rusyfikatorów i satrapów, jak np. Andriej Zakrewski, Mikołaj Bobrikow i Franciszek A. Seyn. Jednakże generał–gubernator był de iure głównym zwierzchnikiem cywilnych władz administracyjnych, przewodniczącym Senatowi, naczelnikiem wojsk rozlokowanych na terenie Finlandii. Pozytywy działalności generała–gubernatora i jego kancelarii pozostawały w cieniu na kartach rozpraw historycznych, a czasami nie mówiono o nich wcale”⁷. Jak widać więc, najnowsze osiągnięcia literatury historycznej w Finlandii wskazują i dostrzegają potrzebę spojrzenia na te zjawiska bez uprzedzeń, którymi tak często, zwłaszcza w okresie napięć, prześlągnięte były dotychczasowe badania. Opinia Jussili wyrażająca tę właśnie tendencję, całkowicie nową w historiografii fińskiej, wskazuje na nadmierne przesiąknięcie dotychczasowych badań historycznych obsesyjną wręcz obawą przed Rosją, a problemy wynikające z nowej sytuacji, jaka powstała w okolicznościach wprowadzenia nowego systemu politycznego (rosyjskiego) do Finlandii po roku 1809, były wielokrotnie przez historyków wyolbrzymiane⁸. Obiegowe poglądy na temat działalności generała–gubernatora Andreja Zakrewskiego, podkreślające jego antyfińskie nastawienie, są tylko w jakiejś mierze odbiciem rzeczywistości. Niewątpliwie jego usadowienie na stanowisku generała–gubernatora Finlandii w roku 1824 miało służyć naprawie sytuacji w tej mierze — stąd decyzja cara, by w okolicznościach ożywiającej się antyrosyjskiej polityki

⁴ W polskiej historiografii warta odnotowania jest praca Łukasza Chimiaka *Gubernatorzy rosyjscy w Królestwie Polskim 1863–1915. Szkic do portretu zbiorowego*, Wrocław 1999.

⁵ Spis urzędujących generałów–gubernatorów Finlandii jest podany w końcowej partii artykułu.

⁶ T. Polvinen, *Valtakunta ja rajamaa. N. I. Bobrikov Suomen kenraalikuvernöörinä 1898–1904*, Helsinki 1984 oraz P. Luntinen, *F. A. Seyn. A Political Biography of a Tsarist Imperialist as Administrator of Finland*, Helsinki 1985.

⁷ O. Jussila, S. Hentilä, J. Nevakivi, *Historia polityczna Finlandii...*, op. cit., s. 42.

⁸ Tamże, s. 14.

w Finlandii w latach 20. XIX w. (inną sprawą jest fakt istnienia bądź nie takich tendencji w społeczeństwie fińskim) wprowadzić czynnik rzetelniejszej kontroli nad działaniami Finów. Po przybyciu do Finlandii Zakrewski ze znaczną dozą energii przystąpił do wypełniania zadań postawionych przed nim przez cara. Do najpilniejszych należało, najogólniej mówiąc, doprowadzenie do zbliżenia Finów do Rosji, a konkretnie były to: dążenie do zlikwidowania Komitetu do Spraw Fińskich, ustanowienie urzędu sekretarza stanu, przyznanie generałowi–gubernatorowi prawa do ustnego referowania kwestii fińskich, większa kontrola generała–gubernatora nad Senatem bez konieczności zmiany instrukcji jego działania⁹. Istniejące instytucje polityczne fińskie nadal spełniały swoje zadania, chociaż kierunek zachodzących przemian w okresie sprawowania urzędu przez Zakrewskiego zmierzał do uwypuklenia jego roli w systemie działających instytucji, z drugiej jednak strony, rola Senatu — najważniejszej z punktu widzenia Finów instytucji wykonawczej — została umocniona przez likwidację Komitetu do Spraw Fińskich¹⁰. Zakrewski — co jest także istotne — nie władał jakimikolwiek językami obcymi, stąd możliwości praktycznej działalności były wyraźnie ograniczone. Równie ważne — ten element występował także w przypadku generała–gubernatora Mienszykowa — miejscem jego stałego pobytu był Petersburg, tam też mieściła się jego kancelaria. Finlandia była przez Zakrewskiego traktowana jako niezbyt przyjazne miejsce pobytu — wielokrotnie zwracał więc uwagę, że traktuje ją jako „swoją Syberię”, a więc miejsce zesłania¹¹. Historycy fińscy, tak niechętni Zakrewskiemu, nieco mijają się — zdaniem Jussili — z prawdą w ocenie całokształtu jego działań: „w gruncie rzeczy był ważną postacią w procesie utrwalania odrębnej administracji Finlandii”¹². Ten właśnie, nowy już kierunek badań uwzględnia się w pracach badawczych młodszej generacji historyków fińskich. Interesująca pod tym względem jest praca Kristiiny Kalleinen, podejmująca próbę opracowania zagadnień związanych z funkcjonowaniem stanowiska generała–gubernatora, a zwłaszcza trzech reprezentantów na tym stanowisku: Arseniusza Andreja Zakrewskiego (1824–1831), Aleksandra Sergiejewicza Mienszykowa (1831–1855) i Fredrika Wilhelma von Berga (1855–1861)¹³.

Historiografia rosyjska w zakresie omawianej problematyki instytucji politycznych Finlandii, szczególnie urzędu generała–gubernatora, nie może poszczycić się znaczącymi naukowo osiągnięciami. Prace, na które zresztą z konieczności powołujemy się w niniejszym materiale, są przecież niezwykle tendencyjne i pisane dla doraźnych potrzeb politycznych. Do takich niewątpliwie należą cytowana wielokrotnie praca E. N. Berendtsa, *Lekcji po administratiwnomu prawu* czy praca M. Gubczenki, *Obzor administratiwnych i sudiebnych ustanowlenij*¹⁴. Niezwykle apologetyczny charakter ma też większość rosyjskich opracowań, broszur czy artykułów prasowych, zamieszczanych często na łamach rosyjskiej prasy przełomu XIX–XX wieku. Do nich

⁹ Tamże, s. 34.

¹⁰ Tamże, s. 34.

¹¹ Tamże, s. 31.

¹² Tamże, s. 35.

¹³ K. Kalleinen, *Suomen kenraalikuvernemetti. Kenraalikuvernöörin asema ja merkitys Suomen asioiden esittelyssä 1823–1961*, Helsinki 1994.

¹⁴ E. N. Berendts, *Lekcji po administratiwnomu prawu Wielikogo Knjażestwa Finlandskogo*, Sankt–Petersburg 1903, t. II oraz M. Gubczenko, *Obzor administratiwnych i sudiebnych ustanowlenij zakonodatielstwa i finansowego stroja W. K. Finlandskogo*, Sankt–Petersburg 1910.

m.in. należą liczne opracowania Michała Borodkina, zwłaszcza zaś jego praca zatytułowana *Pamięci fińskiego generał-gubernatora Nikołaja Iwanowicza Bobrikowa*, Charkow 1905.

Interesujący, a zarazem wyraźnie wskazujący na potrzebę badań w danej dziedzinie jest obszar naukowych dociekań historiografii zachodniej, zwłaszcza prace W. E. Mosse, E. Amburgera, D. Lievena czy T. R. Weeksa¹⁵.

Podstawy tworzenia pierwszych instytucji politycznych Finlandii od momentu włączenia Finlandii do Rosji (1809 roku), który to proces integralnie był związany z wydarzeniami politycznymi początków XIX wieku (okres wojny rosyjsko-szwedzkiej 1808–1809 roku), omówiono we wcześniejszych na ten temat publikacjach¹⁶. Podobnie też w formie niezwykle zsyntetyzowanej dokonano wstępnej analizy podstaw tworzenia Senatu w Finlandii¹⁷.

System polityczny Finlandii (co wielokrotnie podkreślano) wykazywał tendencję do sformowania go na zasadach uwzględniających istotę monarchii konstytucyjnej. Owe koncepcje, nowatorskie przecież u progu XIX wieku, silnie akcentowane przez Michała Sperańskiego określały podstawowe zasady funkcjonowania systemu politycznego opartego na istnieniu trzech składowych jego fundamentów władzy: odrębnego parlamentu stanowego (sejmu), cara — występującego w charakterze najwyższego czynnika władzy oraz Senatu Cesarskiego. Dopelnieniem obrazu był Sekretariat Stanu wraz z powołaną przy nim Ekspedycją Paszportową oraz stanowisko generał-gubernatora jako najwyższego administratora nadzorującego całość działalności wykonawczej w Finlandii.

Pojawienie się stanowiska generał-gubernatora w Finlandii, jego kompetencje jako przewodniczącego Senatu, a także jako najwyższego administratora nadzorującego całość działalności wykonawczej omówiono w przywoływanym już materiale¹⁸. Przypomnijmy dla porządku, że funkcja generał-gubernatora jako przewodniczącego Senatu ściśle dotyczyła jego kompetencji w zakresie pełnego nadzoru i praworządności działań wspomnianej instytucji. Opinia taka jest jasno sformułowana przez profesora Berendtsa (jednego z najbardziej znanych, rosyjskich autorytetów w dziedzinie prawa administracyjnego Finlandii)¹⁹, który podkreśla wszakże, iż stanowisko to narzucało jednak na generał-gubernatora także obowiązek ochrony nie tylko interesów fińskich, lecz także ogólnokrajowych, ogólnonarodowych²⁰. Ta skądinąd niejasna uwaga jest łatwa do wytłumaczenia, w swoich poglądach bowiem Berendts reprezentował znaną rosyjskim kręgom opinię, że musi istnieć pełna zgodność fińskich i rosyjskich interesów. Uwzględniając fakt, iż poglądy swoje opublikował w okresie ostrej walki opozycji fińskiej z Rosją o uwzględnianie interesów Finlandii jako odrębnej państwowości (te pole-

¹⁵ W. E. Mosse, *Russian Provincial Governors at the End of the Nineteenth Century*, „The Historical Journal”, t. 27, 1984, nr 1; E. Amburger, *Geschichte der Behordenorganisation Russlands von Peter dem Grossen bis 1917*, Leiden 1966; D. Lieven, *Russias Rulers under Old Regime*, New Haven–London 1989; T. R. Weeks, *Nation and State in Late Imperial Russia*, „Nationalism and Russification on the Western Frontier 1863–1914”, De Kalb 1996.

¹⁶ B. Szordykowska, *Geneza systemu polityczno-administracyjnego Finlandii w pocz. XIX wieku. Z dziejów stosunków rosyjsko-fińskich*, „Zapiski Historyczne”, t. LXI, R. 1996, z. 1.

¹⁷ B. Szordykowska, *Instytucje polityczne Finlandii w pocz. XIX wieku. Senat*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, t. XXXV.

¹⁸ Tamże, s. 183–184.

¹⁹ E. N. Berendts, *Lekcji po administratiwnomu prawu...*, op. cit., s. 173.

²⁰ Tamże.

miki były szczególnie aktualne na przeł. XIX/XX wieku), poglądy Berendtsa stają się bardziej czytelne.

Pierwsza instrukcja dotycząca obowiązków generał–gubernatora z roku 1811 była mało konkretna — wskazuje na tę jej cechę Berendts, pisząc, iż „nie została wprowadzona w życie”²¹, dodatkowo zaś nie była zgodna z innymi, obowiązującymi w Finlandii prawami. Dokumentem, który jednak odegrał swoją rolę w kształtowaniu przede wszystkim zakresu kompetencji generałów–gubernatorów Finlandii, była kolejna instrukcja z roku 1812, obowiązująca przez ponad 100 lat. W istotny sposób ograniczyła zakres uprawnień generał–gubernatora, jednakże „charakter i znaczenie takiego stanowiska, jak stanowisko generał–gubernatora nigdy nie jest określone wyłącznie poprzez pisane instrukcje. Warunki bieżącego czasu, polityczne tendencje i różnego rodzaju cechy osobowe postaci zajmującej stanowisko, mogą jedną i tę samą instrukcję przekształcić w element władzy generał–gubernatora nad innymi organami, lub umieścić je w ograniczające go ramy”²². Przepisy prawne ustanawiane w latach 1809–1812 nie były formułowane w sposób tak jednoznaczny i ściśle określony z punktu widzenia prawa jak to było w zwyczaju później. Były to raczej, zdaniem Berendtsa, pewne administracyjne normy, bardziej wynikające z potrzeb bieżących aniżeli zapisów formalnych. Odwoływanie się w nich do obowiązujących w przeszłości zasad było ogólnie przyjęte i praktycznie sankcjonowane. Tendencje tak charakterystyczne dla okresu późniejszego (w XIX w.), jak nowe rozumienie pojęć demokracja czy nacjonalizm, nie obowiązywały jeszcze w początkach XIX wieku w kraju takim jak Finlandia. Procesy zmian zachodzących w społeczeństwach agrarnych nie były zjawiskiem występującym w początkach XIX stulecia, stan świadomości i odrębności narodowej był procesem dopiero kształtującym się w Księstwie Finlandzkim u progu nowego stulecia. Stąd rozpatrywanie zjawisk dotyczących kształtowania się takich sfer życia społecznego jak system polityczno–administracyjny, z góry skazany był u progu jego tworzenia na trudności i ograniczenia, wynikające z braku odpowiednich — gospodarczych, społecznych i politycznych warunków do jego tworzenia. Mówiąc o społecznych m.in. ograniczeniach, musimy zwrócić uwagę na tak istotny chociażby fakt jak brak szerokiego, społecznego zaplecza tworzącego fundamenty pod nowe zjawiska oraz niezwykle wąski zakres uczestnictwa określonych osób w życiu społecznym i politycznym Finlandii. Nowe siły społeczne biorące w naturalny sposób na siebie ciężar pracy nad nowym kształtem państwa, długi jeszcze czas nie zainicjują w warunkach fińskich. Mamy na myśli przede wszystkim te siły, które kształtowały podwaliny pod system gospodarczy nowej epoki — kapitalizm — a ten proces oczywiście w warunkach fińskich był zjawiskiem niezwykle jeszcze odległym w czasie. Na razie, u progu XIX wieku mieliśmy do czynienia z funkcjonowaniem starych więzi społecznych, patriarchalnych, krępujących w naturalny sposób tendencje postępowe. Słusznie więc zauważa Berendts, iż Finlandia u progu XIX wieku nie знаła pojęcia demokracja ani nacjonalizm²³. Należałoby więc patrzeć na ustalenia prawne, a dokładniej zapisy ustawowe z pocz. XIX wieku jak na ogólne dyrektywy, a nie precyzyjne normy prawne. Oczywiście ten punkt widzenia prezentowany był przez Rosjan w znacznie późniejszym okresie (drugiej poł. XIX, pocz. XX wieku), gdy próbowano ustalić, dlaczego stosunkowo łatwo dochodziło do konfliktów między urzędnikami miejscowymi

²¹ E. N. Berendts, op. cit., s. 174.

²² Tamże, s. 175.

²³ Tamże, s. 176.

a rosyjską administracją centralną — chodzi praktycznie o zatargi między późniejszym generałem–gubernatorem Zakrewskim a władzami miejscowymi. Instrukcja z roku 1812 była więc praktycznie uzupełniana o nowe zapisy, ustalenia nowych zakresów kompetencji generała–gubernatora, co miało odpowiadać zmieniającej się sytuacji politycznej i społecznej w kraju.

W historiografii rosyjskiej zajmującej się problematyką funkcjonowania systemu politycznego Finlandii, w szczególności zaś kwestiami zakresu władzy generała–gubernatora, odnajdujemy interesujące wskazówki dotyczące istotnych etapów kształtowania się władzy generała–gubernatora w Finlandii. Za cały okres 1812–1899 wyszczególnia się trzy podstawowe etapy w działalności generałów–gubernatorów Finlandii. 1) lata 1812–1842 — etap uważany za okres zdecydowanego zastoju; opinia ta jest oczywiście oceną z rosyjskiego punktu widzenia uwzględniającego fakt, iż wtedy władza generała–gubernatora podlegała istotnym ograniczeniom, poza okresem pełnienia funkcji przez Andreja Zakrewskiego; 2) lata 1842–1863 — etap, w którym nastąpiło wydatne rozszerzenie kompetencji generała–gubernatora, szczególnie w obszarach jego działalności — oświatowej (postanowienia z 19 stycznia 1842 roku, 20 listopada 1849 czy z 1856 roku) i sądowej. Możliwość przekazywania do sądu gubernatorów za niewłaściwe wykonywanie obowiązków służbowych (post. 8 grudnia 1851 roku); 3) lata 1863–1899 charakteryzujące się w początkowej fazie pewnym powrotem do tych ograniczeń, które wcześniej były wprowadzone. Nie tylko zdaniem Berendtsa zauważa się przekazywanie wielu kompetencji innym instytucjom czy czynnikom władzy, lecz wręcz można mówić o „ubezwłasnowolnieniu generała–gubernatora”²⁴. Liczba spraw przekazywanych do rozpatrzenia Senatowi, które formalnie musiały być potwierdzone przez generała–gubernatora, zanim zostały przekazane do dalszego toku, była tak duża, iż w rozpatrywaniu ich generał–gubernator nie uczestniczył. Druga połowa XIX wieku, a więc lata 1863–1899, wyszczególnione jako odrębny okres, charakteryzowały się w zakresie rozpatrywanej przez nas problematyki władzy generał–gubernatorskiej pięcioma grupami zagadnień, w których można dostrzegać i zarazem poddawać analizie problemy rozszerzenia bądź ograniczenia władzy administracyjnej generała–gubernatora. Jedną z nich była dziedzina jego działalności jako przewodniczącego Senatu. Drugą istotną dziedziną było wykonywanie obowiązków wynikających z kompetencji generała–gubernatora jako wykonawcy władzy obywatelskiej w kraju. Trzecią dziedziną jego obowiązków to funkcja głównodowodzącego wszystkimi wojskami w Finlandii. 4) był też w określonych przypadkach organem pośredniczącym między władzami administracyjnymi Księstwa Finlandzkiego a organami zarządu Imperium. Szeroki zakres kompetencji, określony w poszczególnych paragrafach instrukcji z 1812 roku, a dotyczący problematyki wykonywania przez generała–gubernatora funkcji wykonawczych w zakresie spraw obywatelskich, nie był w praktyce stosowany. W początkowym okresie jedynie raz — 15 maja 1814 roku — została wydana odrębna instrukcja dotycząca działalności urzędników policji i innych niższych organów władzy, w której podporządkowano decyzje wymienionych władz generałowi–gubernatorowi. Wyjątkiem były sytuacje nadzwyczajne, do których zaliczano stan wojny. Przykładowo taką szczególną sytuacją był okres wojny krymskiej, kiedy to ówczesny generał–gubernator Finlandii, Berg, otrzymał na mocy carskiego manifestu nadzwyczajne pełnomocnictwa w zakresie władzy wojskowej

(dekret 17 lutego 1854 roku)²⁵. Zazwyczaj jednak obowiązywał ustalony prawem porządek, w którym zgodnie z określonymi funkcjami generał–gubernator zmuszony był do współpracy z Departamentem Gospodarczym Rady Rządzącej (późniejszego Senatu)²⁶. W sytuacjach wyjątkowych, wymagających przyspieszenia toku rozpatrywanych spraw obowiązywały specjalne procedury — chodziło zwłaszcza o te kwestie, które wymagały natychmiastowego rozwiązania, a do nich m.in. należały skargi osób prywatnych, doniesienia prokuratora w kwestiach dotyczących ochrony praw ludności miejscowej, doniesienia gubernatorów czy skargi na ewentualne rozruchy społeczne.

Odrębny punkt ustawy z 1812 roku przewidywał też udział generała–gubernatora w sprawowaniu nadzoru nad skarbowymi, rządowymi magazynami, których rola w Finlandii była dwojaka: część podatków niekiedy w naturze była wnoszona do owych magazynów, pełniąc swoistą rolę kasy, druga funkcja owych magazynów w Finlandii sprowadzała się do składania w nich bądź to w naturze, bądź pieniądzech określonych sum, które były wykorzystywane w sytuacjach specjalnych — np. głodu. Tak zakreślone funkcje były ujęte w paragrafie 28 wspomnianej ustawy z 1812 roku. Potrzeby kraju i ludności miejscowej były zgłaszane generałowi–gubernatorowi za pośrednictwem urzędników miejscowych, lepiej z natury rzeczy zorientowanych w potrzebach kraju. Konieczność właściwego rozpoznania owych potrzeb realizowana też była poprzez organizowane objazdy kraju — co miało miejsce dwa razy w roku, zgodnie z obowiązującymi przepisami, zawartymi w analizowanej ustawie z 1812 roku. Zwyczajowo w takim objeździe towarzyszył generałowi–gubernatorowi jeden z wyznaczonych senatorów. Szczegółowemu oglądowi poddawano wtedy wszelkie budynki — szkoły, szpitale, urzędy, mosty, drogi, fabryki, a więc różne obszary społecznej działalności²⁷. Były wszakże instytucje, które w Finlandii, zgodnie ze specjalnymi w tej sprawie rozporządzeniami, nie podlegały nadzorowi generała–gubernatora. Przykładowo był nim Cesarski Uniwersytet Aleksandra w Helsinkach (wcześniejszy aboski), który na mocy paragrafu 31 instrukcji z 1812 roku rządził się własnymi, wewnętrznymi prawami. Spostrzeżenia swoje generał–gubernator przekazywał Senatowi, którego zadaniem było rozpatrzenie uwag zawartych w sprawozdaniach generałów–gubernatorów. Dopiero w dalszej kolejności uwagi te były przekazywane na ręce cara. Sytuacje nadzwyczajne wymagały podejmowania specjalnych kroków, na podstawie których generał–gubernator mógł ominąć Senat, za przyzwoleniem jednak cara. Od drugiej połowy XIX wieku — dokładnie od 1891 roku — takie szczególne pełnomocnictwa uzyskiwał generał–gubernator m.in. w zakresie działalności prasy. Postanowienie z 18 czerwca 1891 roku przewidywało bowiem uzyskanie przez generała–gubernatora (po wcześniejszym wniosku Głównego Urzędu ds. Prasy) pozwolenia na wydawanie określonych tytułów prasowych, periodycznych, za zgodą fińskiego generała–gubernatora. Zgodnie z postanowieniami wspomnianej ustawy istniała możliwość powstrzymania wydawania czasopism okresowo bądź na stałe. Decyzje takie władny był podejmować generał–gubernator. Szeroki wpływ na działalność prasową wywierał też poprzez możliwość decydowania o składzie osobowym Głównego Urzędu ds. Prasy. To on wyznaczał na stanowisko przewodniczącego wspomnianego urzędu, który z kolei podejmował decyzje w sprawach wyznaczania składu osobowego urzędników centralnego Urzędu ds. Prasy. Działający również przy głównym urzędzie cenzor oraz sekretarz

²⁵ Tamże, s. 179.

²⁶ Szerzej o roli Senatu patrz artykuł: B. Szordykowska, *Instytucje polityczne Finlandii w pocz. XIX w. Senat*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo–Wschodniej”, t. XXXV.

²⁷ E. N. Berendts, op. cit., s. 182.

byli osobami powoływanymi z inicjatywy generała–gubernatora. Stosunkowo szybko następowały zmiany w zakresie rozszerzania kompetencji generałów–gubernatorów na polu działalności prasowej w Księstwie Finlandzkim. Były to oczywiste konsekwencje zmian zachodzących w relacjach rosyjsko–fińskich w końcu XIX wieku oraz na przełomie XX stulecia. Podkreślone zostały dodatkowo najwyższą decyzją carską z 21 czerwca 1899 roku w zakresie możliwości wykorzystywania przez generała–gubernatora prawa do przerwania działalności wydawniczej tych czasopism, które z punktu widzenia rosyjskich interesów były dla władz istotnym zagrożeniem. Dotyczyło to także udzielania stosownych ostrzeżeń tym wydawcom, którzy wkraczali na niebezpieczną (z punktu widzenia Rosji) działalność opozycyjną. Potwierdzenie tego samego zapisu uwzględniono w uzupełnieniu do ustawy z 1891 roku w 1900.

Rola generała–gubernatora jako zwierzchnika sił zbrojnych, wojsk rozmieszczonych na terenie Finlandii określona została także w ogólnych zapisach ustawy z 1812 roku. Jednakże aż do 1901 roku wojska fińskie i rosyjskie stanowiły odrębne organizmy. Owa odrębność potwierdzona została dodatkowo ustawą wojskową z 1878 roku, wyraźnie uwzględniającą odrębność fińskich sił zbrojnych od Rosji, co było — w opinii społeczeństwa fińskiego — jednym z istotnych elementów odrębności Księstwa od Rosji²⁸. Warto wskazać, iż w tak ważnej dziedzinie jak wojskowość proces dokonujących się przemian, w tym zaś kontekście rola generała–gubernatora była ważnym elementem wskazującym na stan stosunków rosyjsko–fińskich w danym momencie. Dlatego zagadnienia reform wojskowych można i należy postrzegać jako krąg zagadnień daleko wybiegających poza czysto wewnętrzne problemy Finlandii. Był to, najogólniej mówiąc, rezultat zarówno wewnętrznych uwarunkowań i zmian zachodzących w samym Księstwie, jak i efekt uwarunkowań zewnętrznych, które wklęły Rosję w konflikty zewnętrzne — m.in. wojna rosyjsko–szwedzka (1808–1809) i następujące w jej rezultacie zamiany w organizacji sił zbrojnych — fińskich, wojna krymska (1853–1856), która w tak istotny sposób określiła konieczność zmian na polu wojskowości w samej Rosji, a co za tym idzie także w Finlandii. Reforma wojskowa z 1878 roku była jednak odbierana przez rosyjskie kręgi jako wyraźny błąd, wymagający naprawy. Niewątpliwie za takowy uważano względną samodzielność wojsk fińskich, fakt zwiększenia stanu batalionów strzeleckich do liczby 9. Zachowana była wszakże kontrola i naczelne dowództwo generała–gubernatora nad fińskimi jednostkami wojskowymi. Określano więc — zgodnie z opinią Berendtsa, iż zasadą obowiązującą jest „zachowanie jedności dowództwa”²⁹, co znalazło formalny wyraz w potwierdzeniu przez cara Aleksandra II tejsze zasady w paragrafie 127 projektu ustawy z 1878 roku.

Manifest z 17 marca 1826 roku określał też rolę generała–gubernatora jako pośrednika między władzami Imperium a władzami Księstwa Finlandzkiego. Wskazany dokument wyrażał i konkretyzował jednocześnie kompetencje Ministra Sekretarza Stanu i w tym kontekście zapisy wspomnianego manifestu podnoszą kwestię uczestnictwa generała–gubernatora jako osoby upoważnionej do podejmowania rozmów pośredniczących między sekretarzem stanu a nim osobiście w sprawach odnoszących się do Finlandii.

²⁸ B. Szordykowska, *Reformy wojskowe 1878 i 1901 roku w Wielkim Księstwie Finlandzkim. Z dziejów stosunków rosyjsko–fińskich*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. XXXIV, 1991, s. 175–184.

²⁹ E. N. Berendts, op. cit., s. 185.

Generał–gubernator jako przedstawiciel władzy wykonawczej i osoba, której zostały powierzone obowiązki ochrony porządku publicznego, był zarazem tą, do której kierowano zażalenia, w sytuacji zaś gdy istniały wątpliwości co do trafności i prawidłowości postępowania samego generała–gubernatora, adresatem takich zażeń był sam car. Były to także zasady przyjęte w roku 1812. Instrukcja ze stycznia 1812 roku określała także sposób postępowania na wypadek braku możliwości generała–gubernatora zajęcia się sprawą, z różnych powodów — nieobecności, wyjazdu czy choroby. Wówczas zadania jego przejmował pomocnik generała–gubernatora. Nie wszyscy jednak generałowie–gubernatorzy mieli do dyspozycji pomocnika, zwłaszcza w początkowym okresie tworzenia instytucji administracyjnych w Finlandii. Dopiero Mienszykow (1831–1855) na stałe wprowadził to stanowisko, kierując się brakiem czasu i realnych możliwości przebywania w Helsinkach na stałe. Poniekąd było to wynikiem spełniania przez niego także wielu funkcji dodatkowych — był naczelnikiem Sztabu Morskiego i floty rosyjskiej, co oznaczało, iż praktycznie przebywał prawie cały czas w Petersburgu. Stanowisko pomocnika generała–gubernatora zostało więc powierzone generałowi A. Thesleffowi (postanowienie z 30 kwietnia 1833 roku). Pomocnik generała–gubernatora był więc, w przypadku nieobecności tegoż, osobą sprawującą swoją funkcję jako jego zastępca w Senacie. Funkcje administracyjne pomocnika w dziedzinie zarządu Finlandią (poza Senatem) określone zostały w następujący sposób: 1) prowadzenie korespondencji z władzami fińskimi i określonymi osobami w sprawach wykonawczych; 2) wykonywanie objazdów kraju zgodnie z pełnomocnictwami nadanymi generałowi–gubernatorowi w tym zakresie; 3) przyjmowanie skarg i zażeń od ludności. Stosunkowo szeroki zakres kompetencji pomocnika generała–gubernatora nie oznaczał w praktyce całkowitego zastąpienia go przez wskazaną osobę. Uważano nawet, iż zgodnie z postanowieniami z 1833 roku władza zastępcy generała–gubernatora nie rozciąga się na dziedziny bezpośrednich kontaktów jego z władzą najwyższą — carem oraz instytucjami najwyższymi w Imperium. Akcentowanie takich ograniczeń świadomie wskazywać miało na brak całkowitego uzależnienia od miejscowych czynników i było oczywistym ze strony rosyjskiej zabiegiem silnie podkreślającym władzę generała–gubernatora, niezależnie od uprawnień pomocnika, w szczególnych wypadkach (o których wspomniano wyżej). Niemniej w okresie pełnienia funkcji generała–gubernatora przez księcia Mienszykowa zaistniała dość charakterystyczna sytuacja wskazująca na swoistą dwoistość instytucji administracyjnych — istniały bowiem dwie kancelarie generała–gubernatora: jedna (oficjalna w Helsinkach), druga — nieoficjalna w Petersburgu. Stanowisko pomocnika generała–gubernatora istniało do roku 1854, a więc do końca sprawowania tej funkcji przez Mienszykowa i wyznaczenia na jego stanowisko nowej osoby — generała Berga. Stan taki był przejściowy, gdyż wystarczyła jakakolwiek sytuacja — chociażby dłuższa choroba generała–gubernatora — by do funkcji pomocnika ponownie powrócić. Taka sytuacja zaistniała w okresie przedłużających się chorób księcia Adlerberga, w rezultacie w latach 1873–1881 przywrócono stanowisko pomocnika generała–gubernatora. Do takiej formuły powracano często, chociaż trudno mówić o permanentnym istnieniu tegoż stanowiska, było ono raczej przywoływane w chwilach trudnych, dla rozwiązania doraźnych komplikacji w wykonywaniu funkcji generał–gubernatorskich. Od roku 1885 przyjmuje się, że stanowisko pomocnika istniało nieprzerwanie do końca funkcjonowania władz rosyjskich w Finlandii, a od 1902 roku wprowadzono dodatkowo drugiego pomocnika generała–gubernatora, z których każdy spełniał inne zadania — jeden zajmował się sprawami wojskowymi, drugi zaś obywatelskimi.

Kancelaria generała–gubernatora znajdowała się w Helsinkach. Na jej czele stał dyrektor prowadzący korespondencję ze wszystkimi urzędnikami. Składała się z dwóch oddziałów powołanych na mocy instrukcji z 7 kwietnia 1884 roku. Określone stanowiska pomocnicze w kancelarii stanowili: 2 tłumacze, osoby prowadzące kancelarię, rejestratorzy, kasjer oraz archiwista. Naczelnik oddziału oraz naczelnik powoływani byli przez cara po uprzednim zaopiniowaniu przez generała–gubernatora. Zmiany z roku 1884 stanowiły w opinii Rosjan niezbędny krok ku ściślejszemu określeniu i powiązaniu instytucji generała–gubernatora z władzami centralnymi–rosyjskimi oraz podporządkowaniu miejscowych czynników ściślejszemu nadzorowi władz rosyjskich. Ten cel — z dumą zaznacza Berendts w 1884 roku — zbliżał dopiero (w jego opinii) do właściwych relacji rosyjsko–fińskich. Najpełniejszy i zarazem najlepszy — z punktu widzenia interesów rosyjskich — był moment wprowadzenia w 1903 roku pełni praw dyktatorskich, umożliwiających Rosjanom całkowitą kontrolę nad życiem wewnętrznym Finlandii z jednej strony, z drugiej zaś ukrócając „zgubne” dążenia Finów do odrębności. „Celem nowej ustawy (1884 r. — przyp. B. SZ.) jest spowodowanie większej jasności w stosunku do norm okresu poprzedniego, określających kompetencje i charakter władzy finlandzkiego generała–gubernatora, wzmocnienie tejże władzy i jednocześnie wyraźniejsze określenie stosunków generała–gubernatora z władzami miejscowymi, tak rządowymi jak też społecznymi. Z wydaniem ustawy w 1903 roku cele te zostały bez wątpienia osiągnięte”³⁰.

Sytuacja polityczna w Finlandii od lat 90. XIX w., zaostrzające się relacje Rosji z Księstwem Finlandzkim i wejście Rosji na tory polityki skrajnie nacjonalistycznej zaowocowało (w dziedzinie nas interesującej) wydaniem wspomnianych wcześniej rozporządzeń o nadzwyczajnych pełnomocnictwach generała–gubernatora w roku 1903. Odwołanie specjalnych uprawnień generała–gubernatora w kwestiach sprawowania pieczy nad porządkiem publicznym — jak to oficjalnie formułowano — stało się za przyczyną ogólnych tendencji wolnościowych, jakim podlegało rosyjskie społeczeństwo w okresie rewolucji 1905–1907 roku. Słynny manifest z 17 października 1905 roku wprowadzający w Rosji liberalizujące zmiany wewnętrzne, w Finlandii zaowocował wydaniem takiegoż 22 października 1905 roku (który to dokument w kwestiach władzy generała–gubernatora Finlandii przywracał zasady obowiązujące w tej dziedzinie przed 1903 rokiem). W takiej sytuacji przywołano ponownie do życia zasady szeroko przez nas omawianej instrukcji z 1812 roku w zakresie władzy generała–gubernatorskiej, odstępując automatycznie od zaostrzeń wprowadzonych na przełomie XIX–XX wieku.

Od roku 1907, a więc z chwilą ponownego przejścia Rosji do nacjonalistycznej polityki względem narodowości nierosyjskich, także fińskiej, nowe stanowisko generała–gubernatora zostało objęte przez Franciszka Seyna. Pełnił tę rolę do upadku caratu w 1917 roku. W opiniach badaczy fińskich nie doczekał się także pozytywnych ocen, chociaż — jak zaznacza Luntinen — podejmując się ograniczonych prób reform w Finlandii, nie kierował się jednak w tych decyzjach dobrem Księstwa, lecz interesem Rosji. Dla Finlandii był to porównywalny do okresu bobrikowskiego (1899–1904) czas ucisku w przeciwieństwie do wcześniejszego, stosunkowo dobrze wspomnianego czasu panowania Aleksandra II, a nawet Aleksandra III³¹.

³⁰ E. N. Berendts, op. cit., s. 191.

³¹ P. Luntinen, op. cit., s. 275.

Generalowie–gubernatorzy Finlandii³²:

Lata życia	Lata sprawowania funkcji
Göran Magnus Sprengporten (1740–1819)	1808–1809
Michail Barclay de Tolly (1761–1818)	1809–1810
Fabian Steinheil (1762–1831)	1810–1823
Pełniący obowiązki generała–gubernatora Gustaf Mauritz Armfelt (1757–1814)	1812–1813
Pełniący obowiązki generała–gubernatora Fabian Steinheil (1762–1831)	1823–1824
Arseniusz Andrejewicz Zakrewski (1786–1865)	1824–1831
Aleksander Sergiejewicz Mienszikow (1787–1869)	1831–1855
Pełniący obowiązki generała–gubernatora Aleksander Amatus Thesleff (1778–1847)	1832–1846
Pełniący obowiązki generała–gubernatora Płaton Iwanowicz Rokossowski (1800–1869)	1848, 1850–1854 1854–1855
Fredrik Wilhelm Rembert von Berg Płaton Iwanowicz Rokossowski	1861–1866
Pełniący obowiązki generała–gubernatora Johan Mauritz Nordenstam (1802–1882)	1861, 1864, 1868, 1870, 1872–1873
Mikołaj Władimirowicz Adlerberg (1819–1892)	1866–1881

³² Dane zaczerpnięte z pracy O. Jussili, S. Hentili, J. Nevakivi, op. cit., s. 394–395.

Lata życia	Lata sprawowania funkcji
Fiodor Logginowicz Heiden (1821–1900)	1881–1897
Pełniący obowiązki generała–gubernatora Stiepan Osipowicz Gonczarow (1831–1912)	1897–1898
Mikołaj Iwanowicz Bobrikow (1839–1904)	1898–1904
Iwan Michajłowicz Obolenski (1856–1910)	1904–1905
Mikołaj Mikołajewicz Gerhard (1838–1929)	1905–1908
Władimir Aleksandrowicz Böckmann (1848–1923)	1908–1909
Frans Albert Seyn (1862–prawdopodobnie 1918)	1909–1917
Pełniący obowiązki generała–gubernatora Adam Josipowicz Lipski (1860 — brak danych)	1917
Michaił Stahowicz (1861–1923)	1917
Pełniący obowiązki generała–gubernatora Mikołaj Niekrasow (1879–1918)	1917